

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ГРУПА НАЗВ КОЛЬОРІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Серед лексичних шарів, які складають основний словниковий фонд мови, належне місце займає лексико-семантична група назв кольорів.

Лексико-семантична група слів — це об'єднання слів, що семантичне співвідносяться одне з одним і належить до однієї частини мови.

Одним з найважливіших завдань вивчення лексико-семантичних груп у сучасній українській літературній мові є визначення їх системного характеру. Шлях до вирішення цієї проблеми повинен лежати через дослідження конкретних лексико-семантичних груп.

Кольори, що існують у природі, становлять систему. Ця система є тримірною, тобто кожен колір може змінюватись у трьох напрямках, які характеризують колірний тон, насиченість і світлість. Ця система є безперервною і замкненою: всі кольори зв'язані один з другим безперервними переходами, і між кожними двома кольорами існує багато таких переходів. При поступовій зміні, шляхом безперервних переходів, один колір може бути переведений в будь-який інший. Так, наприклад, жовтий колір при змішуванні з червоним дає оранжевий, який при поступовій зміні може бути переведений у світло-червоний, червоний, темно-червоний, і т.д.

Колірний тон є однією з основних ознак, за якою люди розрізняють предметні орієнтують свою поведінку. В українській мові розташовані по лінії кольорного тону. Перехід від відчуття кольору до думки має в своїй основі зв'язок між кольором і словом. Єдність і розуміння зорових функцій проявляє себе у сприйманні та назвах кольорів.

Кожна назва означає одиничні кольори, узагальнюючи їх у деякі групи і абстрагуючись від різниці між ними. Для будь-якого кольору потенціально можливий цілий ряд назв, у яких кожне слово підкреслює окрему сторону одного спільного змістового поняття. Наприклад: "червоний" — один з основних кольорів спектру, що йде після оранжевого; кольору крові. Цей самий тон, але з певними відтінками і насиченістю передають слова: багрянний (густо-червоний), шарлатовий (багрянний), червлений (багрянний) — поетичне, густо-червоний, багровий (густо-червоний з легким синюватим відтінком), пурпурний (темно-багровий), червінковий (густо-червоний), червінчковий (густо-червоний з коричневим відтінком), пурпурово-червоний, бордо, бордовий (темно-червоний), темно-бордовий, буряковий, бурячниковий (темно-червоний з синюватим відтінком), вишневий (темно-червоний, кольору стиглої вишні), темно-вишневий, малиновий (темно-червоний), темно-червоний, гранатовий (діал.) (темно-червоний), багристий, багрянистий (відтінок багряного), кров'яний (яскраво-червоний), криваво-червоний, кіноварний (яскраво-червоний), рубіновий (яскраво-червоний), кумачевий (яскраво-червоний), огняний (кольору вогню), огняно-червоний, яскраво-червоний, червоногарячий (яскраво-червоний), яро-червоний (яскраво-червоний), ясно-червоний (яскраво-червоний), червчатий (яскраво-червоний) — застар., шарлаховий (яскраво-червоний), чермний (яскраво-червоний), кораловий (яскраво-червоний), червонуватий, червонкуватий, червонястий, червоненький, червонявий (обл), рожевий (світло-червоний), темно-рожевий, ясно-рожевий, рум'яний (рожевий із золотисто-коричневим відтінком, рожевий), мідний (червоно-жовтий), мідно-червоний (червоний з жовтим відтінком), рудий (червоно-жовтий), рудуватий, рудавий, рудо-жовтий, буланний (світло-рудий) — про масть коня, рижий (червоно-жовтий), гнідий (червонувато-рижий) — про масть коня, темно-гнідий, цегляний (коричнувато-червоний), темно-цеглистий, темно-цеглястий, оранжевий (середній між червоним і жовтим), моркв'яний (оранжевий).

Таку групу слів, яка об'єднана на основі загальної значеннєвої співвіднесеності і яка з тим або іншим ступенем повноти передає один колір, ми визначаємо як синонімічний ряд, мікросистему, що має певну внутрішню структуру.

Відбиваючи складність і суперечливість процесу пізнання, такі мікросистеми у складі лексико-семантичної групи об'єднують різномірні елементи:

1. Утворення, успадковані мовою від епохи спільнослов'янської мовної єдності, які втратили внутрішню форму, немотивовані з погляду носіїв сучасної української літературної мови (червоний, білий, синій, зелений, чорний, жовтий, сірий, рудий, червлений, русий, сизий, сивий, гнідий).

При цьому, звичайно, маються на увазі сучасні співвідношення між звуковим комплексом і способом уявлення значення слова, або між "знаком знака" і "звуком", тобто внутрішньою формою. Такі слова є результатом закономірного розвитку, який в міру можливості розкривається етимологією. Ці назви є своєрідним кістяком словника, служать основою і матеріалом для творення величезних мас похідних, мотивованих слів, порівняйте словесне гніздо, утворене на основі слова "білий": білас-тий, білястий, біління, біленький, біленько, білесенький, білизна, білість, білило, білина, білити, білитися, білиця, білі, біління, білення, білісінський, білобокий, білобородий, білобровий, біловидий, біловолосий, біловус, біловусий, білогвардієць, білоголовий, білогривий, білогрудий, білозерний, білозір, білозорий, білозубий, білозубка, білокамінний, білокам'яний, білокопитий, білокорий, білокрівець, білокрів'я, білолиций, білолобий, білоперий, білорибця, білорукій, білоручка, білуватий, білявенький, білявий, біляк, білястий і ін.

2. Новоутворення, слова-назви, що мають прозору семантико-морфологічну структуру, утворенні за колірною схожістю до предметів та явищ об'єктивної дійсності, означають колірну якість опосередковано (рожевий, фіалковий, вишневий, бузковий, пшеничний, сніжний, срібний, волошковий та ін.)

У семантичному відношенні вся сукупність назв, утворених за схожістю до предмета чи явища з характерною барвою, є дуже різноманітною групою, можливості поповнення якої новими лексемами теоретично не обмежені.

Усі ці назви можна класифікувати в залежності від того, як вони співвідносяться з основою, від якої утворені: всі лексеми (прикметники) є похідними назвами і розвинули якісне значення (порівняйте: вишневі уста, вишневі сади і вишневий цвіт).

Такий взаємозв'язок у межах лексико-семантичної системи є відбиттям об'єктивно існуючих зв'язків предметів і явищ реальної дійсності, де окреме тисячами переходами зв'язане з іншими речами, явищами, процесами, ознаками.

3. Слова — назви кольорів, які є іншомовними запозиченнями або в основі творення яких лежить іншомовний елемент: бордо, бордовий (франц. *bordeaux* — темно-червоний — назву дано за кольором вина, названого за містом Бордо, в якому вироблявся цей сорт вина; фіолетовий (франц. *violette* — фіалка); ліловий (франц. *lilas* — бузок); беж (франц. *laine* — натуральна шерсть, ясно коричневий колір з кремовим відтінком; маренго (італ. *maigengo*) — чорний колір з сірим відтінком; назва дана за кольором тканини, що виготовлялася в селі Маренго у Північній Італії; хакі (інд. *khak* -- колір грязі)- земляний, коричнево-зелений колір з сірим відтінком; електрик (франц. *electrique*)- голубий чи синій колір з сірим відтінком; палевий (франц. *paille* — солома) — блідо-жовтий колір з рожевим відтінком; теракотовий (франц. *terra cotta* — обпалена земля) — червоно-коричневий колір;

оранжевий (франц. *orange* — апельсин) — колір між червоним і жовтим; карий (тюрк. *кара* — чорний) — коричневий; індіго (ісп. *indigo*) — темно синій; буланій (тюрк. *bulan*, що означає світло-жовту масть коня) — світло рудий, жовтий; бурий (тюрк. *бур*, що означає рижу масть коня) — темно-коричневий; чалий (тюрк. *саі* — сірий, червонувато-сірий, сивий) — сірий з домішкою іншого кольору; брунатий (польськ. *brnaty* — коричневий) — коричневий, темно-жовтий колір.

З погляду на структуру вся мікросистема характеризується формами чотирьох словотворчих типів:

1. Кореневі, безсуфіксні назви кольорів (білий, чорний, сірий, синій, зелений і под.).
2. Назви, утворені від іменникових основ за допомогою суфіксів (лимон — лимонний, буряк — буряковий, вишня — вишневий і под.).
3. Назви, утворені від прикметникових основ за допомогою суфіксів об'єктивної оцінки (синій — синюватий, синенький, зелений — зеленавий і под.).
4. Складні утворення від основ різних лексико-граматичних розрядів слів (темно-червоний, яскраво-зелений, лимонно-жовтий та ін.).

Як явища історичні, ряди назв не є замкнутими, нерухомими системами, вони можуть поповнюватися новими словами. Однак функціонування їх не зводиться тільки до змін кількісного порядку.

Системні зв'язки в лексиці у певній мірі обумовлені закономірністю зв'язків явищ дійсності. Наявність у різних предметів матеріального світу спільних сторін і ознак визначає виникнення у сві-

домості людини асоціативних зв'язків між ними, що знаходить своє відображення в мові. Одна і та ж назва може бути місцем перетину різних рядів, утворюючи складні перехрещення. Так, наприклад, слово золотий і срібний можуть означати: матеріал, з якого виготовлено предмет (золотий годинник срібна монета); колір предмета за колірною схожістю до цих металів (золоте волосся, срібна борода) і ін. значення.

Якою багатого не була б система слів мови, навколишніх предметів, явищ, ознак завжди більше, слову часто доводиться означати більше, ніж один клас предметів, ознак, якостей чи дій.

Система слів і система значень слів мови складаються у взаємозв'язку і протягом довготривалого розвитку.

У процесі пізнання навколишнього світу склався той комплекс назв кольорів, який може бути представлений набором семантичних моделей з різним ступенем продуктивності, що реалізується у мові в різні періоди її розвитку.

1. Назви основні ("ядро"), значення яких не мотивоване з погляду носіїв сучасної української літературної мови.

2. Назви, що означають колірну якість опосередковано, за колірною схожістю ("периферія").

3. Назви іншомовного походження, морфологічно оформленні за словотворчими типами сучасної української літературної мови ("периферія").

Аналіз семантичних рядів назв кольорів дозволяє говорити про семантичне багатство і різноманітність цієї лексико-семантичної групи, про її словотворчі і семантичні зв'язки з іншими пластами лексики.

Дослідження показало, що лексико-семантична група назв кольорів є система. Центром якої є "ядро", що складається із семи семантично незалежних слів (червоний, білий, чорний, жовтий, синій, зелений, голубий). "Периферія", дистанціюючи різні відтінки основного тону, розміщена навколо ядра. Між колірними тонами не існує різних фізичних та психологічних меж.

Назвам кольорів "ядра" характерні такі ознаки:

1. Невивідність основи.

2. Первинність колірною значення при наявності вивідних (переносних) значень.

3. Неможливість визначення його мовного значення через інші назви кольору (порівняйте "червоний", "жовтий" і "оранжевий", який визначається як середній між червоним і жовтим).

4. Можливість утворення від даного слова різних вивідних і складних слів (білий — білизна, білість, білосніжний та ін.).

5. Здатність входити у склад фразеологізмів та порівняльних зворотів із значенням кольору (пустити червоного півня, червоний, як рак).

6. Частотність вживання (члени "ядра" в середньому в 10 разів частотніше, ніж члени "периферії").

7. Стилістична нейтральність слова. (Порівняйте: червоний і вишневий).

8. Вільна сполучуваність і його об'єктивна необумовленість. (Порівняйте: карий і коричневий). "Периферія" характеризується:

1. Залежністю лексичного значення слова, тобто можливістю визначення значення через відповідні назви інших кольорів (наприклад: малиновий — темно-червоний, янтарний — золотисто-жовтий, прозоро-жовтий і т. д.).

2. Кожна лексична одиниця "периферії" є членом мовного синонімічного ряду, що групуються навколо основної назви кольору, члена "ядра".

3. У складі синонімічних рядів одиниці "периферії" займають залежне положення, що зв'язано з їх семантичною і лексичною специфікою, з наявністю у них спеціальних уточнюючих функцій, що не властиво назвам "ядра".

Генетичне назви кольорів органічно пов'язані з словами предметного значення. Семантичні та етимологічні дослідження слів свідчать, що назви кольорів виникають як слова-характеристики, відбивають у своєму лексичному значенні ту або іншу властивість чи ознаку предмета. Так, наприклад, в основі назви кольору "вишневий" лежить порівняння з кольором плодів стиглої вишні. Назви барв, утворенні за колірною схожістю, виникли пізніше порівняння з так званими

"первинними кольорами" (червоний, жовтий, синій, зелений), в результаті подальшого розвитку абстрагуючої властивості людського мислення.

Збагачення словника кольорів підпорядковується певним законам, воно йде в основному у напрямку розширення назв відтінків основних кольорів спектру. Це прикметники вивідні від назв металів, плодів, рослин, тварин, мінералів, продуктів харчування, явищ природи, назв тканин, назв технічних витворів з яскраво вираженим забарвленням.

Через наявність внутрішньої форми ознака, виражена похідними назвами кольорів, не сприймається як абсолютна, безвідносна.

Прагнення людської свідомості до нових засобів вираження якісних градацій кольору сприяє утворенню в мові складних назв кольорів, що передають їх різні відтінки, дають їх психологічну характеристику (темно-жовтий, світло-червоний, ніжно-голубий, разючо-білий і под.), а також позначають змішані кольори та їх відтінки (зеленувато-жовтий, молочно-білуватий, попелясто-жовтий і под.).

На сучасному етапі розвитку мови колірна лексика в основному поповнюється саме за рахунок складних назв, які використовуються в художній літературі для портретної характеристики дійових осіб, змалювання пейзажів. Широко вживаються кольороназви (складні) в різних галузях науки та образотворчого мистецтва.

Зеновія Будій

Тернопільський технічний університет

ЛЕКСИКА ПОЛЮВАННЯ У РОМАНІ Г.МЕЛВІЛЛА "МОБІ ДІК"

Лексико-семантична система художнього твору є складне ціле, системний аналіз якого дає можливість розкрити внутрішні зв'язки функціонування лексичних одиниць. Найбільш доцільним та результативним вважається вивчення особливостей словникового складу твору з точки зору семантичних полів та лексико-семантичних груп, так як це допомагає визначити тематичне скерування твору, особливості зображуваного матеріалу, естетичний світогляд автора. Адже, як вважають Дятчук В.В. та Пустовіт Л.О., "світ зображуваних письменником реалій віддзеркалюється в його словнику, у виборі тих понять — прямих і переносних, однозначних і багатозначних назв, які покликані відтворити навколишню природу і передати емоційно-опічне ставлення письменника до зображуваного" [3,5].

Мета даної статті — дослідити функціонування елементів лексико-семантичних груп (ЛСГ), які утворюють структуру та склад семантичного поля полювання у романі Г.Мелвілла "Мобі Дік" (1851).

Темі полювання на китів підпорядковано всю словесно-художню систему роману. На час написання роману Америка була однією з найбільших морських держав світу з високо розвинутим торговельним, китобійним та військовим флотом. Китобійний промисел став невід'ємною частиною життя американців.

У романі детально описується робота, трудові будні, звичайне життя на борту китобійного судна "Пекод". Одночасно з розвитком сюжету автор вирішує проблему філософського змісту: проблему добра та зла, взаємозв'язку та взаємозалежності у Природі та Всесвіті, тому цілі розділи роману "переростають у довершену алегорію життя" [9, 140].

Слова, словосполучення, фразеологізми, значення яких співвідносяться з темою полювання, встановлюють семантичні зв'язки та беруть участь у відтворенні картин полювання на китів.

За своїми семантичними характеристиками семантичне поле полювання можна поділити на такі розряди:

- 1) лексико-асоціативний цикл "полювання";
- 2) військова лексика.

Оскільки ці розряди виділялися за їхніми функціонально-стилістичними належностями, основна увага приділялася стилістичному значенню досліджуваних одиниць, які утворюють у романі семантико-стилістичне поле. Згідно з твердженням Азнаурової З.С. під семантико-стилістичним полем ми розуміємо сукупність стилістичних значень, представлених у вигляді "сітки" або системи з особливостями їх взаємодії [1,17].

Лексичний асоціативний цикл "полювання" представлений у романі наступними лексико-семантичними групами (ЛСГ):

- 1) ЛСГ слів, об'єднаних загальним значенням "hunt";